

Сакиева С.С.

**КАРАТАЙ САРТБАЕВДИН БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮГӨ АРНАЛГАН
ТАНДАЛГАН ЭМГЕКТЕРИНИН МЕТОДИКАЛЫК ТАБИЯТЫ**

Сакиева С.С.

**ИЗБРАННЫЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ ТРУДЫ ДЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
КАРАТАЯ САРТБАЕВА**

S.S. Sakieva

**SELECTED METHODOLOGICAL PAPERS FOR PRIMARY SCHOOL
THE KARATAI SARTBAEV**

УДК: 373.3

Макалада педагогика илимдеринин кандидаты, профессор, КРнын эмгек сиңирген мугалими Каратай Сартбаевдин тандалган эмгектеринин 1-5-томдугундагы материалдары жөнүндө сөз болот. Ошондой эле макалада ар бир томдуктун мазмунун окуп-үйрөнүүгө карата талдоолор жүргүзүлүп, сунуштар берилген.

Негизги сөздөр: башталгыч класс, тандалган эмгектер, класстан тышкаркы окуу, кыргыз тили, окуу китептери, жазуу дептери, сабак таблицасы, таблицалар.

В статье рассматриваются избранные труды кандидата педагогических наук, профессора, заслуженного учителя Кыргызской Республики К.Сартбаева. А также рассматриваются изучения содержания этих избранных трудов ученого и рекомендуется распространение этого труда.

Ключевые слова: начальный класс, избранные труды, внеклассная работа, кыргызский язык, учебники, записи в тетрадь, урок, таблицы.

The article examines selected works of the candidate of pedagogical Sciences, Professor, honored teacher of the Kyrgyz Republic K. Sartbaev. As well as studying the content of these selected works of the scientist and recommended the dissemination of this work.

Key words: initial class, selected works, class work, Kyrgyz language books, write in a notebook, lesson, table.

Кыргыз педагогикасында башталгыч билим берүүдө кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча эмгектердин жыйнагынын негизинде тандалган жыйнактарды 10 томдугунун басылышы – бул саамалык. Деги эле мындай эмгектердин жаралышы кыргыз педагогикасындагы окумуштуулардын арасындагы алгачкы тандалган эмгектер экендигин белгилөөгө болот. Окумуштуунун кыргыз тилин окутуу боюнча тандалган эмгектеринин (Бишкек, Айат, 2013, рецензенттер педагогика илимдеринин докторлору, профессорлор Байсалов Дж.У., Чыманов Ж.А., жыйнакты түзгөн жана редакциялаган п.и.к., доцент А.Р.Акунова) жыйнагынын мазмуну, түзүлүшү башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасына арналгандыгы менен айырмаланат. Жыйнак окумуштуунун башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууга өзүнүн 50 жылдан ашуун (1960-2014-жылдар) убакыттагы педагогикалык чыгармачылыгынын негизинде жазылган методикалык иштери топтоштурулган.

Тандалган эмгектердин 1-томунун материалдары п.и.д., профессор, педагогика жана психология институтунун директору Ж.У.Байсаловдун «Каратай Сартбаев – чыныгы элдик педагог» деген макаласынан башталган. Макалада окумуштуунун өмүр жолу, кыргыз башталгыч класстары үчүн жасаган эмгектери талданган. Ошондой эле «Профессор К.Сартбаевдин өмүр жолу жана ишмердүүлүгү», «Профессор К.Сартбаев – И.Арабаевдин ишин улантуучу», «Профессор К.Сартбаевдин эмгектеринин библиографиялык көрсөткүчү» деген көлөмдүү макалалар орун алып, анда окумуштуунун эмгектеринин маалыматы сунушталган.

Томдукта андан ары профессор Каратай Сартбаев тууралуу жазылган газета-журналдык макалаларга орун берилип, анда А.Осмонкуловдун, С.С.Сакиеванын, Б.Керимбаевдин, Б.С.Чокошеванын, Л.Бостонкулованын, Ж.Алыкуловдун, Д.Урустемовдун, Б.Маткеримованын, интернеттик материалдар боюнча У.Н. Бримкуловдун макалалары берилип, окумуштуунун педагогикалык, методикалык чыгармачылыгы жөнүндө кенен сөз болот. Өзгөчө интернеттик материалдарды талдоого алган профессор У. Н. Бримкуловдун материалдары жаңы муундун адистерин даярдоодо бай материал экендигин белгилөөгө болот.

Томдук андан ары окумуштуу жөнүндө замандаштары, окумуштуу-илимпоздордун иликтөөлөрүнө өзгөчө басым жасалган. Мында профессор М.Ботбаеванын, профессор У.Култаеванын, профессор Ж.Чымановдун, С.С.Сакиеванын, Ж.Жумалиеванын, Б.С.Чокошеванын, К.Султаналиевдин, К.И.Иманкулованын, С.Жумакадырованын, А.Р.Акунованын макалалары орун алган. Макалалардын мазмунун окумуштуунун өмүр жолу (М.Ботбаева), улуттук билим берүүнүн тарыхындагы орду (У.Култаева), башталгыч билим берүүгө өзгөчө салым кошкон инсан (Ж.Чыманов), кыргыз тилин окутуу методикасы боюнча негизги адис (Ж.Жумалиева), башталгыч билим берүүгө зор салым кошкон окумуштуу (Б.Чокошева), И.Арабаевдин ишин улантуучу (К.Султаналиев), илимий-педагогикалык иш-тажрыйбаларын окуп-үйрөнүү жана жайылтуу иштерине арналган. Жогорудагы макалалар окумуштуунун педагогикалык ишмердүүлүгүн баалоого арналгандыгы чындык. Ал эми томдуктун аягында «Профессор К.С.Сартбаев – чыныгы элдик мугалим»

аттуу республикалык илимий конференциянын резолюциясы берилип, чечиминде К.Сартбаевдин Эл мугалими наамын алууга толук татыктуу экендиги көрсөтүлгөн. Бул боюнча конференциянын катышуучуларынын атынан кайрылуу КРнын өкмөтүнө жолдонгон каттын текстти берилген. Жалпысынан алганда, бул томдукта окумуштуу жөнүндөгү материалдар кенен чагылдырылган.

Тандалган эмгектердин экинчи томдугу окумуштуунун: «Бала туулуп, там-туң басып, тили чыгып, айланадагы кубулуштар, окуялар, жашоо-тиричилик менен жакындан таанышып, акыл-ою уламдан-улам өсө баштайт. Ал алты-жети жаш курагынан баштап мектепте окуп, кат сабаты жоюлуп, билим алат. Баланын билим алуусу алиппе китебинен башталат. Ошондуктан «Алиппе» – билим ачкычы» – деген сөзү менен ачылган. Баш сөз катары Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунун башталгыч класстар секторунун улуу илимий кызматкери Б.Ташматовдун 1980-жылдын 24-сентябрындагы «Мугалимдер газетасына» жарыяланган «Билим башатына жемиштүү сапар» деген макаласы берилген. Макалада окумуштуунун педагогикалык ишмердүүлүгү жөнүндө кенен, мазмундуу материалдар берилген.

80-жылдардын башталышында кыргыз башталгыч класстарын 6 жаштан окутуу ишке аша баштаган. Ушул проблеманы ишке ашырууда окумуштуунун чоң салымы бар. Ушул проблема боюнча бул томдукка негизинен окумуштуунун 2 окуу китеби, т.а. даярдоо класстарынын окуу китеби «Байчечекей» (Фрунзе, 1981, 10,5 басма табак, 20000 нуска), 6 жаштан окуган 1-класстын окуучулары үчүн «Алиппе» (Фрунзе, Мектеп, 1987, көлөмү 10,51 басма табак, нускасы 28 000) окуу китептери киргизилген. «Байчечекей» окуулугунун мазмундук-тематикалык түзүлүшү даярдоо классындагы балдардын курактык өзгөчөлүгүн эске алган окуу материалдары сунушталган. Негизинен эң алгач баланын таанып-билүү ишмердүүлүгүн калыптандыруучу, сюжеттүү жана предметтик сүрөттөрдөн турган окуу материалдар орун алган. Окуу материалдары балдардын ойноо ишмердүүлүгүнө, жомокторго карата берилген сүрөткө аңгеме түзүү, жашылча, жемиш, машина, жаныбарлардын аттарын атоо менен аларды муунга графикалык белгилер боюнча бөлүү даярдоо мезгилине сунушталган. Алиппе мезгили Аа, Уу, Тт, Лл тамгаларын үйрөтүүдөн башталган. Ар бир тамгага карата берилген сүрөттөр аркылуу ажыратылып, аларда үндүү, үнсүз тамгаларга ажыратуу, аларды айырмалоо ачык, так, даана берилген. Тамгаларды үйрөтүүгө карата бир, эки муундуу сөздөрдү муундап окууга, мамычадагы сөздөрдү окууга ыңгайлаштырылган. Сөздөрдү окуу боюнча ар бир беттин аягында берилген. Ал эми Алиппе мезгилинен баштап тамгалардын элементтерин жазууга үлгүлөр сунушталган. Бул ыкмада балдардын курагы эске алынгандыгы байкалат. Себеби, тамганын элементтерин үйрөтүү даярдоо мезгилинен башталыш керек эле. Окуучунун жазуу маданиятын калыптандырууга карата ар бир

тамгадан кийин окуу материалдары сунушталып отурган.

Окуулуктун аягында «Сөз өстүрүү» бөлүмү берилип, мында окуучу өз алдынча окуй турган жаңылмачтар, табышмактар, ырлар кездешет. Жалпысынан алганда, бул окуулук даярдоо класстары үчүн түзүлгөн алгачкы окуулук катары каралып, ал окуучунун окуу, жазуу, таанып-билүү ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталгандыгы байкалат.

Ушул эле томдукта **Б.Рысбекова, К.Сартбаевдин 6 жашар балдар үчүн түзгөн «Алиппеси»** да орун алган. Жогорудагы даярдоо класстары үчүн түзүлгөн окуулуктан бир топ айырмалангандыгын байкоого болот. Биринчиден, сабат ачуунун 3 этабы тең эске алынган. Экинчиден, окуулук сабат ачуунун этаптарын чагылдырылган окуу материалдары менен камтылган. Үчүнчүдөн, окуулук кыргыз класстарынын 6 жашар балдары үчүн алгачкы жолу түзүлүп жаткандыктан, мында жаңылыктар да кошо киргизилген. Төртүнчүдөн, окуулукта инновацияланган окуу материалдары да бар экендигин белгилөөгө болот. Окуу материалдары Аа, Оо, Уу, Ыы тамга, тыбыштарын үйрөтүүдөн башталган. Окуу китебиндеги жаңылык – жогорудагы төрт тыбыш эң алгач айтылышы, угулушу оозеки түрүндө үйрөтүлгөндөн кийин, андан кийинки тамгалар, т.а. Тт тамгасынан баштап сүрөттөр, ага карата сүйлөм түзүүнүн графикалык белгилери, үндүү, үнсүз тамгаларды айырмалоочу белгилер, бир-эки муундуу сөздөрдү окуу, окуу материалынын баш жагына үндүү, ылдый жагына үнсүз тамгалар өзүнчө берилген, бул окуучуну тамгалардын бөлүнүшүн өз алдынча үйрөнүүгө шарт түзөт. Окуучуларды жазууга үйрөтүүгө карата материалдар да кошо берилген.

Окуу китебинде мурдагы окуулуктардагы колдонулган салттар сакталган, т.а. окуу материалдары алиппеге чейинки, алиппе, алиппеден кийинки мезгилдерден турат. Ошону менен бирге окуу материалдары бир жылдык мөөнөткө пландаштырылган. Алиппеден кийинки мезгил окуу жана кыргыз тили бөлүмдөрүнөн турат. Бул материалдар алиппеден кийинки мезгилде окуучунун окуу жана жазуу ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталгандыгы байкалат. Жалпылап айтканда, мындай окуулук башталгыч класстар үчүн жаңыдан түзүлгөн, эксперименталдык байкоодон өткөндөн кийин гана республикалык масштабда окутууга сунушталган алгачкы саамалык болгон.

Тандалган эмгектин үчүнчү томдугу окумуштуунун: «Мектеп босогосун жаңыдан гана аттап, билим алуу үчүн дегдеп келген жаш өспүрүмдөр үчүн мугалим чоң авторитетке ээ. Өзгөчө башталгыч класстын окуучуларын окуткан мугалимдер күн сайын балдар менен көп аралашуунун натыйжасында алардын жүрүш-турушун, ой-санаасын, эмнелерге кызыгаарын жакшы билүүгө толук мүмкүнчүлүктөр бар. Башталгыч класстын окуучулары үчүн мугалимдин ар бир кылган иши, жасаган кыймылы, айткан сөзү, аткарган жумушу үлгү болууга тийиш»

– деген сөзү менен башталып, 1980-жылдын 5-декабрындагы «Кыргызстан пионери» газетасына жарыяланган «Окумуштуу Каратай Сартбаев – балдардын сүйүктүү кеңешчиси» макаласы окумуштуунун 50 жылдыгына арналган каалоолору берилет.

Бул томдукка биз жогоруда сөз кылган 6 жашар балдар үчүн түзүлгөн «Алиппенин» (1993) толукталган варианты сунушталган. Андан ары ушул окуулук боюнча түзүлгөн «**Жазуу дептери**» (Авторлору **Б.Рысбекова, К.Сартбаев, Фрунзе, Мектеп, 1990, 6 жаштан окуган балдар үчүн**) сунушталган. Жазуу дептери эң алгач баланы жазууга даярдоого карата сүрөттөр берилип, аларды боёо, тамгалардын элементтерин чагылдырган таякчалардын үлгүлөрүн жазууга карата мисалдар, алар менен иштөө тапшырмалары берилген. Сүрөттөрдү боёо, андай ал сүрөт боюнча муун түзүү боюнча тапшырмалар менен иштөө берилген. Окуучу бул сөздөрдөгү үндүү, үнсүз сөздөрдү белгилөө менен аларды ажыратууга машыгат. Алгачкы тапшырмалар ушундай мүнөздө берилген. Андан ары ар бир тамганын мазмунуна карата пландаштырылган. Тапшырмалар жеңилден оорго карай берилген, т.а. эң алгач тамга, аларга карата мисалдар, машыгуучу овал түрүндөгү сызыкчалар, андай ары бир муундуу сөздө, баш жана кичине тамгаларды жазуу, сүйлөмдү толуктоо, бир сүйлөм жазуу, жаы тамга катышкан сөздөрдү көчүрүү, сүйлөмдүн аягына тыныш белгилерин коюуга машыгуу, аларды ажыратуу, сүйлөм баш тамга менен башталып, аягына тыныш белгилери коюлушун, ыр түрүндөгү текстти көчүрүү, көлөмдүү текстти жазууну үйрөтүүгө карата тапшырмалар сунушталып, мындай жумуштарды аткаруу аркылуу баланын жазуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу башкы маселе болгон.

Томдуктун мазмуну андан ары «**Сабат таблицасынын**» (Авторлору **Б.Рысбекова, К.Сартбаев, эне тилинен түзүлгөн көрсөтмө курал, Фрунзе, Мектеп, 1988**) көчүрмөсү берилген. Бул көрсөтмө куралдар негизинен сабатка үйрөтүүгө карата түзүлгөн. Мында сүйлөм сөзгө, муунга, муун тыбышка ажыратуу боюнча, муундук таблица берилип, окуу материалында кошулбаган тапшырмалар сунушталган. Ал эми ушундай эле мааниде «**4-класстын кыргыз тили боюнча таблицалар**» (**Б.Үмөталиева, К.Сартбаев, Фрунзе, 1990**) боюнча түзүлгөн тапшырмалар жогорудагы таблицаны толуктап турат. Таблицада сөз түркүмдөрүн салыштырып окутууга, зат атоочтун жөндөлүшүнө, этиштин чактарына, тактооч, бир өңчөй мүчөлүү сүйлөмдөр, жөнөкөй жана татаал сүйлөм, төл жана бөтөн сөз, сын атооч, сын атоочтун бөлүнүшү, муунду окутуунун таблицалары, схемалары берилген. Демек, жогорудагы сунушталган таблицалар башталгыч мектептин окуучуларына тилдик материалдарды окутууга

карата мазмундуу материалдар менен толуктап турат.

Тандалган эмгектин 5-томдугу окумуштуунун: «Кыргыз элинде «Тарбия тилден башталат» – деген акылман макал бекеринен чыккан эмес. Жаңы төрөлүп, көз ачкан ымыркайдын алгачкы күнүнөн баштап биринчи чыгарган добушунан, кас-кас туруп, басканынан тартып, балалык жаштык, өспүрүмдүк курагына чейин, ал гана эмес бойго жетип, үйлөнүү, балалуу болгон курагына чейин ата-эненин балага болгон сүйүүсү, тарбия-таалыи бериши эне тили аркылуу жүзөгө ашаары баарына белгилүү...» деген сөзү менен башталып, андан ары профессор А.Осмонкуловдун 1990-жылдын 21-декабрындагы «Мугалимдер газетасына» жарыяланган «Дарак бир жерден көгөрөт» деген макаласы менен томдук толукталган. Макаланын мазмуну окумуштуунун 60 жылдык мааракесине карата жазылып, педагогикалык ишмердүүлүгүнө карата жылуу пикирлер айтылган. Томдуктун мазмунуна **Б.Үмөталиева, К.Сартбаевдин 3-4-класс түзүлгөн «Кыргыз тили»** окуу китептеринин түп нускасы киргизилген. Ар бир томдукка сунушталган окумуштуунун эмгектеринин мазмуну баланын орфографиялык, каллиграфиялык сабаттуулугун өнүктүрүүгө багытталгандыгын белгилөөгө болот. Тандалган эмгектердин ар биринин түзүлүшү, мазмуну окумуштуунун кыргыз тилин үйрөтүү, окутуу, өнүктүрүү аркылуу баланын оозеки жана жазуу маданиятын калыптандыруунун жолдоруна, айрыкча орфографияны үйрөтүүгө, аларды тажрыйбада колдонуунун дидактикалык талаптары сунушталгандыгын белгилөөгө болот. Жалпысынан алганда, бул тандалган эмгек кыргыз башталгыч класстарында кыргыз тилин окутуудагы баалуу эмгек, энциклопедия катары баалоо маанилүү. Окумуштуунун тандалган эмгектерин талдоо менен айрым бир сунуштарды кароого болот.

1. Окумуштуунун кыргыз тилин башталгыч класста окутууга арналган эмгектери жөнүндө өзүнчө изилдөө жүргүзүү.

2. Республикалык мааниде жыл сайын ЖОЖ-дордо, башталгыч билим берүү системасында Сартбаевдик окууну уюштуруу.

3. Башталгыч класстын мугалимдери үчүн Каратай Сартбаев атындагы сыйлык уюштуруу.

Адабияттар:

1. Сартбаев К. Тандалган эмгектер. 1-том. – Бишкек, Айат. 2013. – 217 б.
2. Сартбаев К. Тандалган эмгектер. 2-том. – Бишкек, Айат. 2013. – 247 б.
3. Сартбаев К. Тандалган эмгектер. 3-том. – Бишкек, Айат. 2013. – 233 б.
4. Сартбаев К. Тандалган эмгектер. 4-том. – Бишкек, Айат. 2013. – 351 б.
5. Сартбаев К. Тандалган эмгектер. 5-том. – Бишкек, Айат. 2013. – 300 б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Сияев Т.М.